

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 65

NUMMER 5

NOV-DEC 2018

- 3 Kerkstrijd over Oekraïne**
– Geert van Dartel
- 6 Vrouwen en religieuze muziek**
– Igljka Vassileva - Van der Heiden
- 9 Vernieuwing van icoonschilderkunst** – Paul Brenninkmeijer
- 12 Meditatie: Christus tussen de leraren** – Paul Brenninkmeijer
- 15 Het concilie van 1917-1918**
– Paul Baars

De heilige patriarch Tichon

- 19 Gastvrijheid in de Vroege Kerk**
– Leo van Leijssen
- 22 Korte Berichten**
- 23 Byzantijnse Liturgie XXIV: Jacobusliturgie** – Leo van Leijssen

Dit nummer opent met de moeilijke kerkelijke situatie in Oekraïne, inzet van een conflict tussen de patriarchaten Constantinopel en Moskou. Aandacht ook voor het thema van vrouwen en kerkelijke zang, waar vernieuwende ontwikkelingen zijn te signaleren. Vernieuwing tevens in de icoonschilderkunst, waarover de daarop volgende bijdrage gaat. In de meditatie staan het Evangelieverhaal en de icoon van Jezus te midden der leraren centraal. In de Vroege Kerk stond de gastvrijheid hoog aangeschreven, de Kerkvaders lieten niet na om op het grote belang ervan te wijzen. In de rubriek 'Byzantijnse liturgie' komt de zogeheten Jacobusliturgie aan de orde, met haar geheel eigen karakter.

Veel leesplezier.

Leo van Leijssen
redactiesecretaris Pokrof

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: Christus te midden der leraren (Icoon en foto: P. Brenninkmeijer).

Achterzijde: Besnijdenis des Heren, onderdeel van hedendaagse icoon door Fr. J. Matusiak (Foto: Orthodox Wiki).

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars (hoofdredacteur), Dolf Bruinisma, Geert van Dartel, Leo van Leijssen (redactiesecretaris), Johan Meijer, Nick Pouls, Katja Tolstaja, Igljka Vassileva-van der Heiden, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:

Pokrof, Emmaplein 19^D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de

inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingsdienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders worden men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €22,50 voor Nederland, voor het buitenland €27,50, giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145 (BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch.

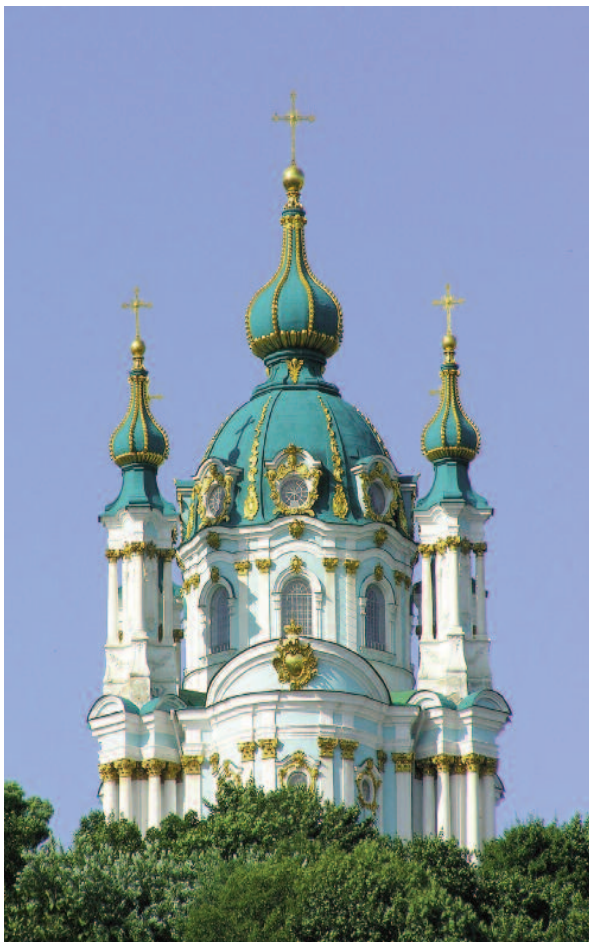
Opmaak: VANDARTEL, Oss.
Drukwerk: Laumé Mediapartners.

Kerkstrijd over Oekraïne verdeelt Orthodoxie

Op 11 oktober 2018 zette het Patriarchaat van Constantinopel een belangrijke stap naar de erkenning van de autocefalie van de Orthodoxe Kerk in Oekraïne.

In een korte verklaring werd de communio met twee orthodoxe kerkgenootschappen in Oekraïne hersteld en werd de bevoegdheid van het Patriarchaat van Moskou om de metropoliet van Kiev te wijden, ingetrokken. De Kerk van Kiev, zo maakte Constantinopel duidelijk, behoort tot het Patriarchaat van Constantinopel en het komt de Oecumenisch Patriarch toe de autocefalie aan deze lokale kerk te verlenen.

Vier dagen later volgde vanuit het Wit-Russische Minsk de reactie van de Heilige Synode van de Russisch-orthodoxe Kerk. De verklaring van het Patriarchaat van Constantinopel werd veroordeeld als een inbreuk op het canonieke territorium van de Russische Kerk en bestempeld als onwettig en in strijd met canons van de Orthodoxe Kerk. De Synode voelde zich daardoor genoodzaakt de eucharistische gemeenschap en alle samenwerkingsverbanden met de Kerk van Constantinopel op te schorten totdat de Kerk van Constantinopel deze niet-canonieke besluiten herziet. Deze kwestie kan de oorzaak worden van een schisma in de Orthodoxe Kerk. In de geschiedenis van de Orthodoxie is de erkenning van de autocefalie (volledige bestuurlijke onafhankelijkheid) altijd een gevoelig onderwerp geweest. Het principe dat de onafhankelijkheid van de kerk volgt op de staatkundige onafhankelijkheid lijkt zo eenvoudig, maar de toepassing ervan is dat zeker niet. Uit de Orthodoxe Kerk van Byzantium in het Oost-Romeinse Rijk zijn na een lang historisch pro-

| St. Andreaskerk te Kiev.

ces veertien autocefale kerken voortgekomen die elkaar onderling als canoniek erkennen. Daarnaast zijn er enkele kerken die de autocefalie hebben uitgeroepen, maar die als zodanig niet door de andere orthodoxe kerken worden erkend. Dit betreft onder andere de Orthodoxe Kerk van Oekraïne - Patriarchaat van Kiev en de Macedonisch-orthodoxe Kerk. Door de familie van Orthodoxe Kerken worden deze zelfverklaarde Orthodoxe Kerken als schismatiek aangemerkt. Dit betekent dat de communio met hen is verbroken en dat zij binnen de Orthodoxie geïsoleerd worden. Over de procedures voor het verlenen van autocefalie bestaan

Patriarch Filaret van de Oekraïens-orthodoxe Kerk - patriarchaat Kiev.

geen duidelijke, algemeen aanvaarde afspraken. In feite oefenen het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel en het Patriarchaat van Moskou op het verlenen van autocefalie een beslissende invloed uit.

Drie orthodoxe kerken

In de 19^e eeuw was het streven naar autocefalie nauw verbonden met de opkomst van nationale bewegingen op de Balkan en in Oost-Europa. Terwijl de autocefalie van de kerken in de nieuwe staten op de Balkan (Griekenland, Roemenië, Servië, Bulgarije, Albanië) door het Oecumenisch Patriarchaat werd erkend, lukte dat slechts gedeeltelijk in landen die zich ontworstelden aan de invloed van Rusland (Polen, Finland). De Oekraïense nationale beweging is in 20^e eeuw lang onder de oppervlakte gebleven. Nationale en kerkelijke strevingen naar onafhankelijkheid werden er onderdrukt. Maar met het bereiken van de staatkundige onafhankelijkheid in 1991 lag de kwestie van kerkelijke autocefalie weer levensgroot op tafel.

Oekraïne is met een grondgebied van 603.628 km² bijna net zo groot als Frankrijk en telt 42,5

miljoen inwoners. De overgrote meerderheid van de Oekraïense bevolking is orthodox.

Volgens de orthodoxe theoloog dr. Cyril Hovorun, directeur van het Huffington Oecumenisch Instituut in Los Angeles, is Oekraïne een zeer religieus land. Sinds het begin van de jaren negentig bestaan er in Oekraïne drie orthodoxe jurisdicties: de Orthodoxe Kerk van Oekraïne onder het Patriarchaat van Moskou, de Autocefale Oekraïens-orthodoxe Kerk en de Orthodoxe Kerk van Oekraïne van het Patriarchaat van Kiev.

De Orthodoxe Kerk onder het Patriarchaat van Moskou geniet een autonome status en was lange tijd het grootste kerkgenootschap in Oekraïne. De Autocefale Orthodoxe Kerk ontstond aan het begin van de 20^e eeuw. In de Sovjet-Unie werd deze kerk ontmanteld, maar leefde voort in de Oekraïense diaspora in de VS en Canada. Aan het begin van de jaren negentig keerde de Autocefale Orthodoxe Kerk naar Oekraïne terug. Het is een klein kerkgenootschap dat haar basis heeft in West-Oekraïne en in Kiev.

Patriarchaat van Kiev

Invloedrijker en groter is de Orthodoxe Kerk van Oekraïne-Patriarchaat van Kiev.

Metropoliet Filaret Denisenko (1930) van Kiev speelde een beslissende rol bij het uitroepen van het patriarchaat in 1992. Vanaf het midden van de jaren zestig was metropoliet Filaret in de Russisch-orthodoxe Kerk een machtige, maar omstreden persoon. De Russische priester Gleb Jakunin beschuldigde hem in 1992 van samenwerking met de KGB. Toen in 1991 duidelijk werd dat de Orthodoxe Kerk van Oekraïne voor autocefalie zou gaan kiezen en dat metropoliet Filaret daarin een prominente rol speelde, oefenden de Russische bisschoppen druk op hem uit om zich terug te trekken als metropoliet van Kiev. Filaret zegde dit aanvankelijk toe, maar kwam daar later op terug. In 1995 werd hij gekozen tot patriarch van de nieuwe patriarchaatskerk.

Verzet van Moskou

Van meet af aan was duidelijk dat de Orthodoxe Kerk - Patriarchaat van Kiev niet op erkenning van het Patriarchaat van Moskou hoefde te rekenen. In 1997 werd Filaret door het Patriarchaat van Moskou geëxcommuniceerd. Er is een anathema (banvloek) tegen hem uitgesproken. De Heilige Synode van de Russische Kerk stelt dat patriarch Bartholomeüs van Constantinopel

in 1992 en 1997 heeft ingestemd met de beslissingen van de Russische Kerk met betrekking tot metropoliet Filaret en vindt het onverteerbaar dat de patriarch hier meer dan 20 jaar later op terugkomt door 'deze schismaticus om politieke redenen' in de communio van de kerk op te nemen.

Als bakermat van de Russische Orthodoxie heeft Kiev een grote symbolische betekenis voor de Russische Kerk. Het Patriarchaat van Moskou (1589) is daaruit voortgekomen. Vanaf 1686 maakt Kiev, dat lange tijd tot de Litouwse en Poolse invloedssfeer behoorde, tot aan de onafhankelijkheid van Oekraïne in 1991 deel uit van Rusland. In Oekraïne zijn de meeste orthodoxe parochies. Verlies van Oekraïne zou voor de Russisch-orthodoxe Kerk zowel wat betreft het aantal gelovigen als financieel een aderlating zijn. Rusland en de Russisch-orthodoxe Kerk valt het sowieso moeilijk om het eigen nationale karakter van Oekraïners te erkennen in onderscheid van Russen.

Voor de erkenning van de autocefalie is de Orthodoxe Kerk van het Patriarchaat Kiev aangewezen op de steun van de Oekraïense staat en van de Oecumenisch Patriarch. Al in de jaren negentig werd vanuit Oekraïne een beroep gedaan op de Oecumenisch Patriarch van Constantinopel om de kerk te erkennen. Lange tijd heeft Constantinopel zich afzijdig gehouden. Maar vanaf 2008 is er grotere

betrokkenheid zichtbaar. Cyril Hovorun zegt daarover dat de Oecumenisch Patriarch er destijds naar streefde om de Oekraïense Orthodoxe Kerk weer onder zijn jurisdictie te brengen. Dat stuitte op verzet bij de Oekraïense regering van president Viktor Joesjtsjenko die op autocefalie aanstuurde.

Oorlog

Ten gevolge van de oorlog in Oekraïne vanaf 2014 zijn de kerkelijke verhoudingen tussen Oekraïne en Rusland verscherpt. De Orthodoxe Kerk van het Patriarchaat van Moskou verkeert in een lastige positie. Het wordt haar door veel Oekraïeners kwalijk genomen dat ze zich nooit duidelijk heeft uitgesproken tegen de agressie van Rusland tegen Oekraïne op de Krim en in het Oosten van het land. De getalsverhoudingen tussen de kerkgenootschappen zijn mede daardoor aan het verschuiven. De Orthodoxe Kerk van Patriarchaat van Moskou mag met 12.000 parochies twee keer zoveel parochies hebben als de beide andere orthodoxe kerken samen. Maar volgens de gegevens van Cyril Hovorun behoort inmiddels 50,4% van de bevolking tot de Oekraïense Kerk van het Patriarchaat van Kiev, 7,2% tot de Oekraïense Autocefale Kerk, terwijl het aandeel van de Oekraïense Kerk van het Patriarchaat van Moskou gedaald is tot 26,1%.

De autocefalie van de Orthodoxe Kerk is zeker ook een politieke aangelegenheid waarvoor zich de president van Oekraïne, Petro Porosjenko, die zelf behoort tot de Orthodoxe Kerk van het Patriarchaat van Moskou, persoonlijk inzet. Om de erkenning van de autocefalie te bepleiten ging Porosjenko op 9 april 2018 op bezoek bij patriarch Bartholomeüs. Ruim een week na dit bezoek besloten het Oekraïense parlement en de bisschoppen van de Autocefale Orthodoxe Kerk en de Orthodoxe Kerk van het Patriarchaat van Kiev om bij de Oecumenische Patriarch een verzoek tot erkenning van de autocefalie in te dienen. Op 22 april liet het Oecumenisch Patriarchaat weten de aanvraag in behandeling te nemen en op 27 juli sprak de Oecumenisch Patriarch Bartholomeüs uit dat hij tot erkenning van de autocefalie van de Oekraïense lokale Orthodoxe Kerk zou willen komen. Begin september werd in Istanbul een beraadslaging gehouden over de vraag of het Oecumenische Patriarchaat de bevoegdheid heeft zonder instemming van andere kerken, autonomie of autocefalie te verlenen aan een kerk die daarom vraagt. De

Metropoliet Makarij, hoofd van de Autocefale Oekraïens-orthodoxe Kerk.

uitkomst van dit beraad was dat de Kerk van Constantinopel deze bevoegdheid heeft.

Dreigend schisma

Het voornemen van de Oecumenisch Patriarch leidde in Moskou tot grote bezorgdheid. Op 31 augustus reisde patriarch Kyrill af naar Istanbul. Het onderhoud met patriarch Bartholomeüs leidde echter niet tot overeenstemming. De Oecumenisch Patriarch zond twee bisschoppen als zijn gezanten naar Oekraïne om voorbereidingen te treffen tot het verlenen van de autocefalie. Op 14 september volgde de reactie van de Heilige Synode van de Russisch-orthodoxe Kerk. Voortaan wordt de naam van de Oecumenisch Patriarch niet meer genoemd in de viering van de Goddelijke Liturgie. Ook schort de Russisch-orthodoxe Kerk de samenwerking op in alle verbanden die geleid of medegeleid worden door het Patriarchaat van Constantinopel. In de zes pagina's tellende verklaring van de Heilige Synode van 15 oktober wordt dus ook de communio met de Kerk van Constantinopel verbroken. De erkenning van de autocefalie door het Oecumenisch Patriarchaat wordt in Oekraïne opgevat als een over-

winning op Moskou. Daardoor staat de eenheid van de Orthodoxe Kerk op het spel. Zowel Moskou als Constantinopel zullen een beroep doen op de steun van de andere autocefale kerken, waardoor de onderlinge spanningen zullen oplopen. In de komende tijd zal duidelijk worden hoe de verhoudingen in de Orthodoxie liggen. Met name in West-Europa dreigen samenwerkingsverbanden tussen de verschillende orthodoxe jurisdicties uit elkaar te vallen. Het geding over de erkenning van de autocefalie van de Orthodoxe Kerk in Oekraïne laat zien dat het model van de nationale kerk aan herziening toe is. Cyrill Hovorun is zich hier zeer van bewust. Hij pleit voor een model van autocefalie waarin verschillende jurisdicties met en naast elkaar kunnen bestaan. In de diaspora is dat het geval, maar in de van oudsher orthodoxe landen ligt dat heel moeilijk. De kerkelijke vrede in Oekraïne hangt in belangrijke mate af van het vermogen binnen de Orthodoxie om ruimte te geven aan diversiteit en afstand te doen van het monopolie op een heel land, cultuur en volk.

Geert van Dartel

Vrouwen en religieuze muziek

Een overzicht

Al in de vroegchristelijke tradities hebben vrouwen actief deel genomen aan religieuze muziek. Voornamelijk in het Syrische christendom staan vrouwen reeds in de 4^e eeuw bekend om hun rol in liturgische vieringen. Een van de meesters van het liturgische dichten, 'de lier van de Heilige Geest', Efreem de Syriër (306-373 n. C.), heeft voor het eerst hymnen, madrashe, geschreven, speciaal bedoeld om uitgevoerd te worden door vrouwenkoren.

Het is aannemelijk dat binnen het omvangrijke corpus van anonieme vroegchristelijke Syrische teksten ook bijdragen te ontdekken zijn van vrouwen die deelnamen aan het componeren van religieuze hymnen, maar vooralsnog zijn er geen concrete bevindingen op dit gebied.

Syrische Kerken

Tegelijkertijd kan men met zekerheid vaststellen dat een belangrijk aspect van de vroegchristelijke Syrische traditie het vereren van Maria, Moeder van God was. Al in de Liturgie van Addai en Mari uit de 3^e eeuw, eer-

┆ Donna Rizk Asdourian.

der dan in het Byzantijnse Grieks en in het Latijn, wordt Maria *Yoldat Aloho* (Theotokos, God Barend) genoemd. Een weliswaar verwant feit is het oorspronkelijke gebruik van vrouwelijk beeldspraak om het goddelijke, bijv. de Heilige Geest, *ruha d-qudsha*, te duiden.

Volgens de bekende syrologe Susan Harvey Ashbrook zijn in de loop van de 20^e eeuw vele nieuwe vrouwelijke kloostergemeenschappen in Turkije, Syrië en Irak ontstaan. In de 21^e eeuw ondergaan zowel West-Syrische als Oost-Syrische vrouwenkoren een vernieuwingsproces, met 'versterkte liturgische rollen', en tegenwoordig worden in de gevestigde gemeenschappen in Europa jaarlijkse wedstrijden en festiviteiten georganiseerd om vrouwenzang te vieren.

Armeense Kerk

Vrouwen zijn eeuwenlang betrokken geweest bij de liturgische zang en bij het begeleiden van koren in de kerkelijke vieringen van de Armeense Apostolische kerk.

Khosrovidukht oftewel Xosroviduxt leefde in de 8^e eeuw en zij is een van de oudste bekende vrouwenmusici; zij heeft een *sharakan* oftewel een canonieke hymne geschreven, getiteld *Zarmanali e ints* [Hoe wonderlijk is het], een seculiere muzikale compositie over de bekering van haar broer tot het christendom, die wel door de Armeense kerk als erkende tekst toegevoegd werd aan haar liturgie.

Ook Sahakdukht, zus van een bekende Armeense muziektheoreticus, Stepanos Syunetsi, die waarschijnlijk in de 8^e eeuw leefde, schreef

muziek. Zij bewoonde vermoedelijk een grot in de omgeving van Jerevan en was auteur van veel liturgische hymnen en religieuze gedichten, waarvan een, *Srbuhi Mariam* (Heilige Maria), afkomstig uit een cyclus Maria-hymnen, overgebleven is. De liturgische rol van vrouwen en hun wijding tot diaken, blijven ook tot de dag van vandaag een belangrijk aspect van de Armeense kerkelijke vieringen.

Byzantijnse Kerk

Zoals vastgelegd in bijvoorbeeld de studies van vader Robert F. Taft en Valerie A. Karras waren in de Byzantijnse wereld vrouwen al vroeg betrokken bij de kerkdiensten; de Hagia Sophia, maar ook andere kerken in het Byzantijnse Rijk, hadden in de periode tussen de 5^e en de 14^e eeuw een vrouwenkoor. Een van de bekendste Byzantijnse componisten van liturgische hymnen is de heilige Kassia uit de 9^e eeuw, die net als andere vrouwen die kerkmuziek schreven, zoals Thekla, Martha en Theodosia, een abdis was; haar composities waren bedoeld om gezongen te worden door de vrouwenkoren van de vrouwelijke monastieke gemeenschappen. Vele van de door Kassia geschreven hymnen zijn bewaard gebleven en opgenomen in de Orthodoxe liturgie, en ze zijn daarbij goed te lezen en te interpreteren door moderne musici. Kerkzang of 'psalmgezang', zoals de Byzantijnse religieuze muziek door de zangers (*psaltis*) genoemd wordt, blijft een van de belangrijkste liturgische instrumenten om mee te communiceren in de Byzantijnse traditie en in de oosterse kerken.

In verschillende kerken

Tegenwoordig zijn er vrouwenkoren in verschillende kerken, bijvoorbeeld in de Griekse, Russische, Ethiopische, maar ook in de Russisch-orthodoxe Kerk in het Buitenland.

Tegelijkertijd zijn er geen algemeen geldige richtlijnen voor de manier waarop vrouwen deze rol kunnen vervullen, en iedere kerk kan zelf bepalen hoe deze praktijk voortgezet kan worden. De Koptisch-orthodoxe kerk heeft er een uitgesproken voorkeur voor om geen vrouwenkoren te hebben. Dr. Donna Rizk Asdourian, een onderzoeker aan het Centrum voor Orthodoxe Christelijke Studies bij de Fordham Universiteit, die opgegroeid is binnen de Koptische traditie, maar die zich ook het Armeense religieuze leven eigen heeft gemaakt, onderzoekt in haar huidige werk de moderne liturgische rol van vrouwen binnen de Oriëntaals-

| Nektaria Karantzi.

orthodoxe kerken, voornamelijk binnen de Koptische en de Armeense gemeenschappen. Zij benadrukt dat als je een Armeense kerk binnenstapt, je dan ziet dat liturgisch gezien vrouwen vaak een leidinggevende rol hebben, omdat ze voorlezen en ze deel uitmaken uit het kerkkoor. Dat is een belangrijk verschil gezien de orthodoxe achtergrond waarmee Rizk vertrouwd is; ze studeerde aan een Grieks-orthodox seminarie, waar de traditie vrouwen niet toestaat actief te zijn in de altaarruimte of te zingen in het koor. Vrouwen worden daar eenvoudigweg niet gewaardeerd en zijn er ook onzichtbaar. Rizk onderzoekt dat verschil vanuit een psychologisch en antropologisch perspectief.

Amerikaanse orthodoxe kerken

De laatste decennia zijn vrouwen heel actief, soms vanaf een jonge leeftijd, in de kerkkoren van de Amerikaanse orthodoxe kerken (zie Rachel Nicole Brashier, 'Voice of Women in Byzantine Music Within the Greek Orthodox Churches in America', 2012), en deze praktijk is essentieel voor het voortbestaan van de kerk juist vanwege al de belangrijke tradities en visies die ingebed zijn in religieuze hymnen. Volgens Rachel Brashier worden steeds meer kloosters in Amerika gesticht en die zijn essentieel als centra voor het verspreiden van religieuze hymnen. Het eerste Orthodoxe vrouwenklooster in Noord-Amerika werd opgericht in

Springfield, Vermont in 1915. Kloosters, die christelijke muzikaal erfgoed toegankelijk maken, maar ook fungeren als verspreidingscentra van liturgische hymnen zijn in opkomst in de VS en er zijn momenteel [de publicatie is uit 2012 - red.] minstens 31 Orthodoxe vrouwelijke monastieke gemeenschappen die hierin actief zijn. Een door velen geliefde hymne is de Akathist van Maria, Moeder van God. In haar masterscriptie benadrukt Rachel Brashier dat de diensten van de Akathist van Maria heel goed bezocht worden in de Griekse-orthodoxe kerken in de VS en dat deze hymne veel vrouwen aanspreekt, ook dankzij de poëtische lagen en het symbolisme die ze daarin ontdekken.

Moderne belangstelling

De muzikale carrière van de Griekse Nektaria Karantzi (geb. 1982,) illustreert de interesse in de liturgische zang van een jongere generatie vrouwen, maar ook een belangstelling voor de diverse christelijke tradities. Zij heeft vanaf een jonge leeftijd gezongen in een kerkkoor en zij heeft verschillende muzikale opleidingen afgerond. Tegenwoordig is zij de oprichter van een stichting voor vrouwen die gespecialiseerd zijn in Byzantijnse kerkliederen, en daarbij wordt zij gezien als een virtuoze zangeres die sacrale muziek in verschillende talen overbrengt, o.a. Arabisch, Roemeens, Russisch en Aramees. Zij treedt wereldwijd op. Zij heeft opgetreden met o.a. het Hongaarse mannenkoor *St. Ephrem* en met het Zwitserse *Chœur Yaroslavl*'.

Donna Rizk Asdourian ziet de moderne tendens om vrouwen meer ruimte in de liturgische vieringen te geven, ze actief bij het werk van de kerk te betrekken en ze een integrale rol in het kerkleven toe te kennen niet per se als een nieuwe beweging. Zij benadrukt dat voor "degenen die de kerkgeschiedenis niet echt kennen, de vernieuwde interesse in de vrouwenrollen binnen de kerk 'progressief', 'liberaal', 'feministisch' en 'ruimdenkend' lijkt. Maar deze rollen zijn uiteindelijk *traditioneel* - ze maken deel uit van onze geschiedenis, van onze kerkelijke praktijken en van de levende traditie van de kerk."

Iglia Vassileva-van der Heiden

Voor een artikel van Donna Rizk Asdourian op Internet zie:
<https://publicorthodoxy.org/2018/01/09/women-for-the-church/>

Vernieuwing van icoonschilderkunst

Geboorte
van
Christus,
grafisch
werk.

De iconografen Philip Davydov en Olga Shalamova leveren een belangrijke bijdrage aan vernieuwing van de iconenschilderkunst. In 2001 werd door hen de studio voor Sacrale muurschilderingen opgericht in Sint-Petersburg (Rusland). Zij behoren tot de opmerkelijkste iconenschilders van Sint-Petersburg. Zij schilderen naast iconen ook fresco's. Verder maken zij ook grafisch werk en zelfs mozaïeken.

Philip Davydov is de zoon van Andrei Davydov, priester en een bekende iconenschilder. Philip is door zijn vader van jongs af in deze sacrale kunst ingewijd. Geleidelijk ontwikkelde hij gedurende vele jaren zijn eigen stijl. Olga Shalamova heeft zijn vertrouwen gewonnen en in korte tijd een verwante artistieke stijl ontwikkeld. Tegelijk blijven ze allebei trouw aan de strenge regels van de iconentraditie. Hierin zijn ze uniek te noemen. Veel iconenschilders kopiëren immers voornamelijk oude meesterwerken. Davydov en Shalamova laten echter zien dat een eeuwenoude traditie pas

1 Aanbidding door de Wijzen, grafisch werk.

echt levend is door haar te vernieuwen. Zij willen het geloof van vandaag uitdrukken in een eigen taal. Opmerkelijk is dat zij bij de opschriften van hun iconen de moderne Russische taal gebruiken en niet het Kerkslavisch. Zo willen zij de hedendaagse mens aanspreken.

Buiten Rusland

Ook buiten Rusland zijn zij actief en productief. Hun website Sacredmurals.com gebruikt naast het Russisch ook het Engels. Zij geven workshops iconenschilderen in de Verenigde Staten, Italië en in Australië. De in die landen door hen of onder hun leiding geschilderde iconen hebben Engelse of Italiaanse opschriften. Trouwens, ook Nederlandse iconenschilders zullen vaak de namen van de icoon of van de betreffende heilige, alsmede de tekst op een boekrol in het Nederlands schrijven. De boodschap van de icoon moet begrijpelijk overkomen.

Strikt liturgische kunst naast door de liturgie geïnspireerde kunst

David Clayton is een in Engeland geboren kunstenaar, schrijver en leraar, verbonden aan de Rooms-katholieke Pontifex University in de Verenigde Staten. Hij schrijft: "Wat zo interessant is aan het werk van iconografen Philip Davydov en Olga Shalamova is hoe ze experimenteren met stijl en middel van expressie. De iconen en muurschilderingen zijn in overeenstemming met de traditie, zij het met een heel eenentwintigste-eeuwse uitstraling. Tegelijk

1 Heilige martelares Elizabeth.

bereiden zij ook de weg naar een afgeleide kunst die door sommigen misschien niet als iconografisch wordt beschouwd, maar die er toch door wordt beïnvloed. Ze gebruiken ongebruikelijke middelen van expressie en leggen zich toe op een moderne ontwerpstyl zoals we die kennen van boekillustraties.” Clayton weet dat Davydov en Shalamova verder gaan dan sommige puristen lief is. Maar hij vindt hun interessante werk noodzakelijk voor de verdere ontwikkeling van een christelijke cultuur. Toch erkent Clayton dat liturgische kunst niet te veel experimenteel mag zijn. Kunst die in de kerk te zien is zal altijd enigszins conservatief blijven, want ze moet herkend worden door de gelovigen en hen niet storen bij hun biddend beschouwen van godsdienstige afbeeldingen. Er is echter ruimte voor kunst die devotioneel, illustratief en eenvoudig decoratief is. Een kunst die niet liturgisch is en dus niet in de kerk thuis hoort. Daarom, zo vervolgt hij: “hebben wij een kunst nodig die duidelijk is afgeleid van de liturgische vormen, maar ervan onder-

1 Vlucht naar Egypte.

scheiden is en ons toch naar de puurste vorm leidt.... passend binnen de bredere geloofscultuur”. Zo kan de liturgie die zelf een bron van cultuur is, een uitwerking hebben naar de bredere cultuur om “deze te transformeren in een christelijke cultuur”. Hij meent dat het heel belangrijk is dat deze recentelijk nieuwe iconografische traditie bloeit en een echte volwassenheid bereikt. Moge dit ook door andere kunstenaars worden overgenomen en voortgezet.

Paul Brenninkmeijer

Van Philip Davydov is het altaarpaneel met ‘de vlucht naar Egypte’.

Van Olga Shalamova is de icoon van de H. Elizabeth. Tenslotte zijn van haar hand de meer experimentele grafische ontwerpen ‘aanbidding door de wijzen’ en ‘de geboorte van Christus’.

CHRISTUS TE MIDDEN VAN DE LERAREN

CHRISTUS TE MIDDEN VAN DE LERAREN

Overweging bij de icoon

Op deze icoon wordt uitgebeeld wat in het tweede hoofdstuk van het evangelie van Lucas (Lc 2, 46 en 47) verteld wordt. Op 1 januari wordt dit evangelie gelezen in de Byzantijnse liturgie nadat eerst de besnijdenis van Jezus is vermeld. Dit laatste is de eigenlijke gedachtenis op deze eerste dag van het jaar, een week na het feest van de geboorte van Christus. Vanuit Kerstmis gaat onze aandacht uit naar de jonge Jezus. Als twaalfjarige is Hij na een pelgrimage met zijn familie in Jeruzalem achtergebleven. Na drie dagen zoeken wordt Jezus door zijn ouders gevonden, terwijl Hij met de leraren in gesprek is, naar wie Hij luisterde en aan wie Hij vragen stelde. Ze staan allemaal verbaasd over zijn wijsheid en over zijn antwoorden.

Op iconen is er altijd een omgekeerd perspectief. Niet onze blikrichting is bepalend, maar er wordt naar ons gekeken. De icoon kijkt naar ons en vraagt om onze reactie. De figuren die vooraan zitten zijn het kleinste. Jezus die achter in de kring zit is de grootste. Dit laat zien hoe de jonge Jezus door zijn wijsheid en begrip uittorent boven de grijsaards om hem heen met al hun geleerdheid. Deze discussiëren, met armgebaren en met een blik die zegt hoe zeker ze van hun zaak zijn. Als ik deze jonge Jezus op de icoon zie, moet ik denken aan wat de bekende pater van Kilsdonk ons als studenten ooit vertelde: de jeugd heeft iets onfeilbaars. Jongeren voelen vaak beter aan waar het met de wereld heengaat of naar toe moet, dan menige oudere. Later in het evangelie zegt Jezus: "Ik dank U Vader dat gij deze dingen verborgen hebt gehouden voor wijzen en verstandigen en geopenbaard hebt aan eenvoudigen." Er is een wijsheid die niet de wijsheid van deze wereld is. Een waarheid die alleen de armen van geest, de zachtmoedigen, zij die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid en de zuiveren van hart kunnen ontdekken. Er wordt veel gesproken óver God, en veel minder wordt er gesproken vanuit of in verbondenheid met God.

Maar deze icoon heeft nog een andere betekenis. Dit is de icoon van Midden-Pinksteren, de woensdag tussen Pasen en Pinksteren. Tijdens de Metten van Midpinksteren wordt

gezongen in de 4^e ode: *Gij die het Midden en het Einde zijt van alle dingen, die vanaf het begin van de schepping al wat bestaat in uw handen houdt, Gij hebt temidden van ons geroepen: richt uw denken op het goddelijke, komt tot mij om de goddelijke gaven in ontvangst te nemen.* En in het Troparion staat de regel: *Geef, bij het midden van het feest, aan mijn dorstige ziel het water van de vroomheid te drinken, o Verlosser.* En het Kondakion besluit: *Scherp en vrijmoedig als koning en God veroordeelt hij heerszuchtige hoogmoed en tegelijk schenkt hij ons allen grote genade.*

Deze icoon leert ons hoe wij de Bijbel moeten lezen: in nederigheid en ontvankelijkheid. Met Kerstmis vieren wij hoe God tot ons komt in de nederige gestalte van een kind. Van de twaalfjarige Jezus wordt verteld dat hij vragen stelde. Doorheen heel de Bijbel worden ons van Godswege vragen gesteld. De Bijbel is niet zozeer het boek met antwoorden op onze vragen, maar het is een voortdurende vraag van God aan ons. Ook hier wordt het perspectief omgekeerd.

In Genesis klinkt de vraag: 'Adam, waar ben je?' En aan Kain: 'Waar is jouw broer?' Wat is ons antwoord op Gods nederigheid?

Het plaatselijk concilie van de Russisch-orthodoxe Kerk in 1917-1918

Een concilie dat niet kon worden afgemaakt

In 2017 en 2018 was het honderd jaar geleden, dat het plaatselijk concilie van de Russisch-orthodoxe Kerk plaatsvond. In die jaren maakte Rusland twee revoluties mee: de burgerlijke Februarirevolutie en de communistische Oktoberrevolutie. Dit unieke concilie is hier en daar op bescheiden schaal herdacht. Het was een concilie van de hele Russisch-orthodoxe Kerk inclusief de diaspora. Dat is met plaatselijk (namestnije) bedoeld, wat staat naast een 'oecumenisch' concilie van alle kerken of een 'pan-orthodox' concilie. In Rusland is vooral het weer invoeren van het patriarchaat herdacht. Maar het concilie heeft zich met veel meer zaken bezig gehouden.

| Concilie van 1917-'18.

Vera Verchovtsjeva, een 'geestelijk kind' van de heilige Johannes van Kronstadt, beschreef de situatie waarin Rusland verkeerde in 1916 als volgt: "In onze tijd brengt men de grofste leugen als een verstandige gedachte naar voren. ... De wereld eindigt, zoals ze bij haar schepping begonnen is, met chaos". De sociale problemen in de steden en op het platteland namen toe. De oorlog van 1905 tegen Japan was op een catastrofe uitgelopen. De Eerste Wereldoorlog, waarin Rusland met de geallieerden vocht tegen Duitsland, verliep opnieuw heel moeizaam. De soldaten aan het front leden honger en waren slecht bewapend. Steeds meer soldaten deserterden. Met name door de last van deze oorlog begonnen de staatsstructuren, waaronder de staatskerk, uit elkaar te vallen. Al vóór 1917 hadden mensen er genoeg van en namen hier en daar het beheer van landgoederen en fabrieken over. Soms joegen

priesters en leken een gehate bisschop of priester weg en benoemden een andere. In Wit-Rusland en Oekraïne deden mensen pogingen zelfstandige orthodoxe kerken op te richten.

Tsaar

De laatste tsaar, Nikolaas de Tweede, was een vrome familievader, maar een heel zwak bestuurder. Hij geloofde in zijn door God gegeven autocratische macht en wilde daarom geen compromissen sluiten met gematigde krachten in de samenleving. Die gematigde krachten waren intern verdeeld en ervaring met democratie had men niet. Protest, hoe redelijk ook, werd met terreur en willekeur beantwoord. De tsaar beseftte niet hoe ernstig de problemen waren. “Revolutie in St. Petersburg. Na het ontbijt zijn we gaan paardrijden”, lees je in zijn dagboek. Daarom heb ik moeite met de vereering die hij de laatste jaren in Rusland krijgt. De brute moord op de tsarenfamilie neemt niet weg dat zijn falende politiek één van de oorzaken was van de communistische staatsgreep en de enorme ellende die dat Rusland heeft gebracht.

Kerkelijk leven

Het is niet zo dat de Russisch-orthodoxe kerk in deze jaren één reactionair monarchistisch blok was. Onderzoek maakt dat steeds duidelijker. Er was stagnatie en verval, maar ook een zekere opbloei geweest. Er waren broeder- en zusterschappen ontstaan, die zich met tal van maatschappelijke zaken bemoeiden. Meer dan de helft van de scholen vielen onder de kerk. Sommige monniken, de zogeheten ‘staretsen’, openden hun cellen voor de mensen en beïnvloedden het culturele leven. Meer priesters, vooral in de steden, kregen oog voor de problemen van de bevolking en aan de seminaries broeide van alles. Er was een opleving van wetenschap, kunst en theologie, die nu de ‘Zilveren Eeuw’ van de Russische cultuur wordt genoemd. Het zelfbewustzijn van de kerk was toegenomen. Veel bisschoppen hadden moeite met de door Peter de Grote ingevoerde synodale kerkstructuur, waarbij de tsaar via een ‘oberprocurator’ de kerk bestuurde. Opvallend is bijvoorbeeld, dat de bisschoppen meestal niet meewerkten met de strafmaatregelen die de overheid hen vroeg te nemen tegen kritische en actieve priesters.

Na de revolutie van 1905 werd een commissie ingesteld die een concilie moest voorbereiden. Maar al eind 1906 werden de voorbereidingen

1 Patriarch Tichon.

door de tsaar weer gestopt en uitgesteld “tot rustiger tijden”. In 1916 pakte men de voorbereidingen weer op, landelijk en plaatselijk. Het aftreden van de tsaar maakte uiteindelijk de weg vrij voor een concilie, dat op de feestdag van het ontslapen van de Moeder Gods op 17 augustus 1917 in de Ontslapeniskerk van het Kremlin te Moskou werd geopend.

Sobornostj

De grondgedachte achter dit concilie was de ‘sobornostj’, een woord dat deel uitmaakt van de geloofsbelijdenis. Je kunt het vertalen met gezamenlijkheid, conciliariteit, katholiciteit, maar ook met ‘wederzijdse liefde’. De slavofielen zagen het als een typisch Russisch ideaal. “Sobornostj” is niet hetzelfde als onze westerse democratie. Chomjakov bijvoorbeeld had juist veel kritiek op het Westen en ook op de Russische Kerk en staat, die hij verwesterd vond. De traditionele Russische dorpsgemeenschappen belichaamden volgens hem dit ideaal. Later paste men de term ook toe op de kerkelijke verhoudingen en is er een element van gekozen vertegenwoordigers in opgenomen. Er wordt vaak een vergelijking getrokken met het latere Tweede Vaticaans concilie in de Rooms-

katholieke Kerk, dat een vergelijkbare visie op de kerk had. Ook van invloed waren de toegenomen kennis van het Nieuwe Testament en de studies van de kerkhistoricus Vasilij Bolotov (1853-1900) over het vroege christendom.

Alle bisschoppen waren vanwege hun functie automatisch lid van het concilie. Daarnaast werden in ieder bisdom drie leken en twee priesters na vrije verkiezingen afgevaardigd. Aan het concilie namen bij zijn aanvang 564 mensen deel: 80 bisschoppen, 20 monniken, 129 priesters en een nipte meerderheid van 299 leken. Dat laatste is in de geschiedenis van de christelijke concilies uniek. Alle geledingen van de kerk waren dus vertegenwoordigd, al moet gezegd worden dat de boeren en dorpspriesters in feite ondervertegenwoordigd waren. Het concilie werd als het hoogste orgaan van de kerk gezien. De bisschoppen behielden het recht tijdens het concilie eigen vergaderingen te houden, wanneer ze dat nodig vonden. Ze konden over een besluit van het concilie een veto uitspreken, wanneer een meerderheid van minstens 65% dat nodig vond. Men voerde dus niet zo maar een democratische kerk in.

Besluiten

Door de kundige leiding van enkele bekwame bisschoppen en de druk van de verslechterende omstandigheden ontstond er geleidelijk een grote saamhorigheid binnen het concilie. Er werd besloten tot een grondige reorganisatie van de kerkelijke organisatie.

1 Een eerste belangrijk besluit - na flinke discussie - was de herinvoering van het patriarchaat. Daardoor werd het synodale bestuur van de kerk afgeschaft. Hierbij moet je wel opmerken, dat het hoogste gezag binnen de kerk bij het landelijk concilie bleef liggen, dat regelmatig gehouden zou moeten worden. De patriarch zou aan die concilies verantwoording moeten gaan afleggen. Na een tweede stemmingsronde bleven drie kandidaten over. Het lot moest beslissen wie van hen het zou worden. Daarmee wilde men de Heilige Geest zijn werk laten doen. Het werd metropoliet Tichon (Bellavin). Hij werd op 21 november feestelijk geïnstalleerd, kort voor de communisten het Kremlin veroverden.

- 2 Op alle niveau's van het kerkelijk leven, op landelijk niveau, op het niveau van de bisdommen en op het niveau van de parochies werden overlegstructuren ingevoerd, waarin alle geledingen van de kerk vertegenwoordigd moesten zijn en waar alles besproken zou worden. Er werd heel concreet uitgewerkt hoe die organen moesten functioneren. Alle volwassen gedoopte leken, dus ook vrouwen, kunnen in al deze organen gekozen worden. Het is ondoenlijk hier op alle details in te gaan, maar steeds is een evenwicht gezocht tussen een element van gekozen vertegenwoordiging en een hiërarchisch element. De bisschoppen behielden zeggenschap over veel zaken, maar hun macht werd wel aan regels gebonden.
- 3 Het aftreden van de tsaar en het aantreden van een seculiere voorlopige regering noodzaakte het concilie zijn verhouding tot de staat en de samenleving opnieuw te bepalen. Men was geen staatskerk meer. Men was nu

1 Aleksandr Kerensky.

1 Lenin.

een belangrijke maatschappelijke organisatie, die op eigen benen moest staan. Hierover verscheen in december 1917 een interessant document. Men accepteerde daarin de realiteit van een seculiere staat en de godsdienstvrijheid, die sinds 1905 gold voor andere kerken. Maar men wenste wel een 'bevoorrechtete' status voor de Orthodoxe kerk te behouden. De eerste minister en de minister van onderwijs moesten orthodox zijn, en het orthodoxe onderwijs moest niet aangetast worden. Het concilie heeft de voorlopige regering erkend. Er waren wel meningsverschillen met die regering, maar er was niets anders meer. Enkele ministers namen deel aan het concilie. Het communistische regime heeft men nooit erkend en steeds in duidelijke taal veroordeeld.

- 4 Volgens het concilie lag het zwaartepunt van de kerk niet bij de patriarch, maar bij de lokale bisdommen en parochies. Via een parochieraad en via ondersteunde en missionaire activiteiten wilde men de leken beter bij de parochie betrekken. De bisschop bleef de priesters benoemen. De parochie kon wel een kandidaat voorstellen of weigeren.

Het concilie heeft nog over vele andere onderwerpen nagedacht. Maar die beraadslagingen konden niet meer worden afgerond. Er is nagedacht over de positie van vrouwen in de kerk. Aan de ene kant benadrukte men de traditionele rol van de vrouw als moeder van het gezin. Aan de andere kant konden vrouwen nu op alle niveau's mee gaan doen met het bestuur van de kerk. Men overwoog het diaconaat voor vrouwen weer in te voeren, zoals dat in de oude kerk bestond. Er is nagedacht over de relativering en zelfs afschaffing van de iconostase in het kerkgebouw om te benadrukken dat heel de gemeenschap en niet alleen de geestelijkheid de liturgie viert. Er zijn voorstellen gedaan om tot een betere verhouding te komen met de andere christelijke kerken, met name met de Anglicaanse Kerk en de Oud-katholieke Kerk.

Het concilie kon niet worden afgemaakt

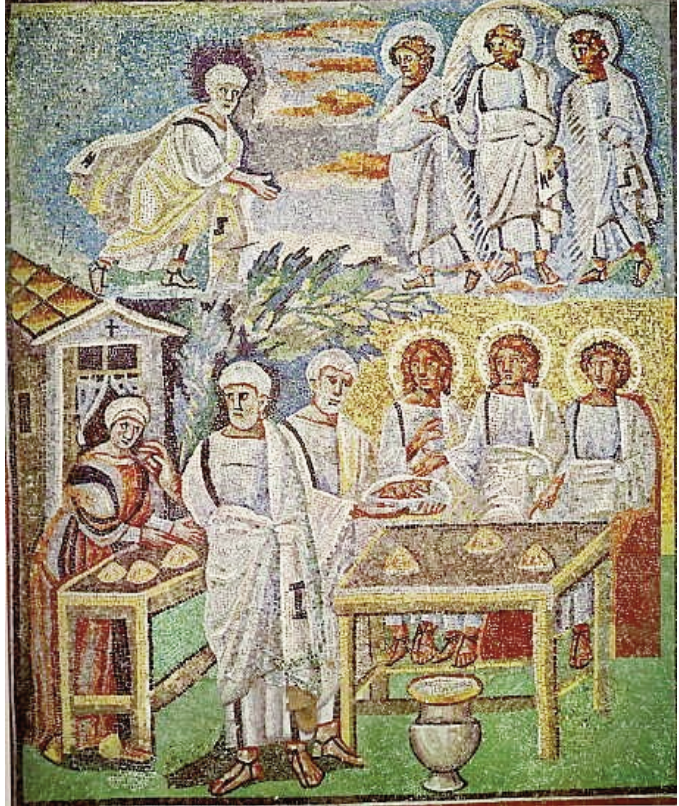
Op 7 september 1918 maakte de communisten de voortzetting van het concilie onmogelijk. Enkele deelnemers waren toen al door de communisten vermoord, die een ongekende terreur tegen de kerken waren begonnen. Een van de deelnemers formuleerde het zo: "We dachten tijdens het concilie, dat we nog iets konden besluiten. Maar ons werd gewoon meegedeeld, wat er door anderen besloten was". Het enige besluit van het concilie dat overeind bleef was de herinvoering van het patriarchaat, maar dan zonder de overlegorganen, waarmee de patriarch zou moeten samenwerken. De kerken verloren opnieuw hun zelfstandigheid en werden geïsoleerd van de samenleving. Parochies werden bijvoorbeeld vanaf 1919 bestuurd door een 'raad van 20', waarop de parochianen en de priesters geen greep meer hadden.

In de emigratie is hier en daar een poging gedaan de besluiten van het concilie in praktijk te brengen, met name in het bisdom van Rue Daru (Parijs), dat zich tijdelijk bij het patriarchaat Constantinopel had aangesloten, en in het Russisch-orthodoxe bisdom van Sourozj (London) in de tijd dat de charismatische Antonij (Bloom) daar metropoliet was. Maar die pogingen verlopen moeizaam. Op de actuele betekenis van het concilie van 1917 hopen we later in Pokrof terug te komen.

Paul Baars

Gastvrijheid in de Vroege Kerk

De auteur van dit artikel - dat deels een samenvatting is van een Engelstalig artikel op Internet - leidde in het najaar van 2018 voor het Bêt Drāshā - Oosters christelijk Leerhuis een leergang over 'Vreemdelingschap en gastvrijheid'. Toen hij zich ging inwerken in het thema, stond hij er verbaasd over hoe belangrijk de gastvrijheid was in het Nieuwe Testament en bij de Kerkvaders. Iets van dit belang poogt hij over te brengen in deze bijdrage.

Zowel voor de Joodse als de christelijke gastvrijheid is Abrahams ontvangst van de drie mannen uit Gen 18 het grote voorbeeld ter navolging. Mozaïek uit de 5^e eeuw in Santa Maria Maggiore te Rome.

De christelijke gastvrijheid gaat terug op de Vroege Kerk: het Nieuwe Testament en de Kerkvaders. Deze gastvrijheid heeft haar wortels in de bredere gastvrijheid zoals die in de Oudheid bestond in het Middellandse Zeegebied.

Die oude gastvrijheid was een vorm van het bestaan van reizigers voor een bepaalde tijd. Het betrof de opvang van vreemdelingen, en daarom is het Griekse woord voor gastvrijheid ook *filoxenia*, liefde voor de vreemdeling. Gastvrijheid betrof niet in de eerste plaats eigen familie, vrienden of kennissen. Het ging om een praktijk met fundamenteel morele implicaties, noodzakelijk in een wereld zonder hotels of andere vormen van publieke logies. En je was in de antieke wereld al gauw een vreemdeling als men bijvoorbeeld een stap zette buiten het vertrouwde wereldje van de eigen stad.

Verbreding en transformatie

Christelijke gastvrijheid lijkt erg op de Grieks-Romeinse en de Joodse gastvrijheid. Maar ze vertoont er tevens subtiele maar revolutionaire verschillen mee. Je kunt zeggen dat de christelijke gastvrijheid uit de Vroege Kerk de Joodse gastvrijheid uitbreidde en verbreedde en de Grieks-Romeinse ofwel hellenistische gastvrijheid transformeerde tot een andere gestalte.

Overeenkomsten

Wat zijn allereerst de overeenkomsten tussen de Grieks-Romeinse, de Joodse en de christelijke gastvrijheid?

Zorg dat je een kamer hebt waar Christus naar toe kan komen; zeg: dit is de cel van Christus; dit gebouwtje is er speciaal voor hem. Al is het een kamer in een kelder, en is het een gebrekkige kamer, Hij versmaadt die niet. Christus, naakt en vreemdeling, is op reis; Hij heeft alleen behoefte aan een dak (boven zijn hoofd). Verschaf hem ten minste dat; wees niet onmenselijk en wreed. Wees niet zo serieus in wereldse zaken en zo kil in spirituele. Vertrouw aan de meest trouwe van je dienaren deze taak toe en laat hem de kreupelen, de bedelaars en de daklozen binnenhalen.

Johannes Chrysostomus, Preek over de Handelingen van de Apostelen

- 1 Gasten werden geassocieerd met de goddelijke wereld, in de Grieks-Romeinse gastvrijheid met de goden, in de Joodse met JHWH en in de christelijke ook met God en meer in het bijzonder met Jezus.
- 2 Er vond een wassing plaats: een heel bad of een voetwassing (denken we aan het Laatste Avondmaal in het Johannesevangelie).
- 3 Er werd eten aangeboden.
- 4 Er werd logies geboden.
- 5 De gast viel onder de bescherming van de gastheer.
- 6 De verhouding gastheer/gast betrof geen eenrichtingsverkeer: de gast nam verhalen mee uit vreemde gebieden, hij nam deel aan de verering van de goden van de gastheer, hij beloofde de gastheer gastvrijheid te bieden als deze op reis zou zijn *et cetera*.

Verschillen

Naast de overeenkomsten waren er belangrijke verschillen. Aan de hand van het karakter van de achtereenvolgende vormen van gastvrijheid worden die hieronder kort uit de doeken gedaan.

Grieks-Romeinse gastvrijheid

De Grieks-Romeinse gastvrijheid kende overvloedige maaltijden. De motieven voor de gastvrijheid waren ingegeven door vrees en zelfzucht. Er was immers één primair motief: wederzijdsheid, wederkerigheid. *Do ut des* in het Latijn, 'ik geef opdat jij geeft'. Men trad in een cyclus van wederzijdse verplichtingen; aan de eisen daarvan konden alleen leden van de hogere klassen voldoen. Het was een soort van gastvrijheid die je tegenkomt in de boeken van Homerus: een ceremonie die de macht bestendigt van hen die aan de macht zijn, de hoge militaire kaste. Gewone soldaten, burgers, vrouwen en armen vallen buiten die gastvrijheid.

Joodse gastvrijheid

De Hebreeuwse gastvrijheid is die zoals we die tegenkomen in het Oude Testament. Die gastvrijheid moeten we enigszins onderscheiden van de gastvrijheid in de hellenistische joodse wereld van later tijd. Gastvrijheid speelt in het Oude Testament een grote rol. De ontvangst door Abraham van de drie mannen in Genesis 18 is het voorbeeld bij uitstek: Abraham als

ideale gastheer. Wat de Joodse gastvrijheid bepaalde en haar een unieke toon gaf, was de opvatting dat men zelf vreemdeling was die door God als de gastheer werd verzorgd, bijvoorbeeld zoals men onderdak had gevonden in het Beloofde Land dat overvloedig was van melk en honing.

In de Joodse wereld was de geboden gastvrijheid soberder. Geen lang verblijf, geen maal dat overvloedig was, geen uitwisseling van giften. Zelfs in de hellenistische tijd behield deze gastvrijheid haar typisch Joodse flavour, meer het Abrahamitische dan het Homerische ideaal volgend. De motieven waren gehoorzaamheid aan God en het gebod uit Leviticus 19 om je naaste en ook de vreemdeling te beminnen als jezelf. In tegenstelling tot de Grieks-Romeinse gastvrijheid was hier de gast meestal iemand uit de Joodse wereld, zij het dat hier uitzonderingen op waren.

Christelijke gastvrijheid

In het Nieuwe Testament staat 'Vergeet de gastvrijheid niet; door haar hebben sommigen zonder het te weten engelen onthaald' (Heb 13:2). Een verwijzing naar Abraham, die in de Vroege Kerk eveneens de voorbeeldige gastheer is. De christelijke gastvrijheid breidt de Joodse gastvrijheid uit en transformeert de Grieks-Romeinse gastvrijheid. De christelijke gastvrijheid onderscheidde zich op drie terreinen:

1. De motieven van de christelijke gastvrijheid

Bij de christenen speelt een rol: we zijn allemaal als het ware voorbijtrekkende reizigers. Net als de Joden verlangde men God te behagen. Maar de christenen gaan een stap verder doordat ze zichzelf zien als participierend in Gods gastvrijheid, zoals deze tot uiting komt in de schepping, in de verlossing door Christus, en vooruitlopend op Christus' komende gastvrijheid in de Nieuwe Hemel en Nieuwe Aarde. Nog meer dan naar Abraham kijkt men naar Jezus, met name in de eucharistie, als naar het hoofdmodel van gastvrijheid. Men zag Christus in de vreemdeling en de arme. Je ontvangt de gast alsof je Christus zelf ontvangt. De christelijke gastvrijheid transformeerde de Grieks-Romeinse motivatie van geldbelustheid in zelfopoffering aan de minsten der mijnen. Dat dit niet altijd de realiteit was onder christenen kunnen we aflezen aan de vele vermaningen tot ware gastvrijheid die sommige Kerkvaders in hun preken aan hun hoorderspubliek gaven.

2. De identiteit van de gastheren en -vrouwen

De sociaal-economische status - rijke nodigt rijke uit, rijke gast zoekt rijke gastheer uit - die bij de Grieks-Romeinse gastvrijheid zo van belang was, was in de christelijke gastvrijheid van geen betekenis. Daarnaast was er een op een hoger niveau getilde plek voor vrouwen. De weduwen, die een eigen stand vormden binnen de Vroege Kerk, namen in belangrijke mate de gastvrijheid ter hand. Dit vormde een groot verschil met de Grieks-Romeinse gastvrijheid, waar de mannelijke gastheer de gasten ontving en de vrouwen van het huishouden de maaltijd voorbereidden en zelf niet mee-aten. In de christelijke gastvrijheid waren vrouwen én deelachtig aan het feest zelf én waren ze prominent als gastvrouw. Toen in de Kerk instituties waren ontstaan die de gastvrijheid beoefenden, bijvoorbeeld gasthuizen, stonden de Kerkvaders er desondanks op om de eigen verantwoordelijkheid niet daarop af te schuiven, maar de individuele gastvrijheid te blijven beoefenen.

3. De identiteit van de gast zelf

In tegenstelling tot de Joodse gastvrijheid is de kring van verwanten als gast uitgebreid tot voorbij de eigen cultuur en sociale klasse. Christelijke gastheren en -vrouwen zochten niet zelden ook christelijke gasten, maar aan beide zijden kon men van verschillende nationaliteiten, talen en sociale klassen zijn. En in tegenstelling tot de Grieks-Romeinse gastvrijheid stond de christelijke gastvrijheid meer ten dienste van de behoeftigen dan van de rijken. Zij concentreerde zich op degenen die niet in staat waren tot wederdienst.

Gastvrijheid heeft dan ook alles te maken met de dienst aan armen en zieken. In de Vroege Kerk was gastvrijheid een nivellerende handeling: de hongerigen voeden, de naakten kleden, de zieken verzorgen in navolging van Christus.

Leo van Leijsen

Dit artikel put voornamelijk uit *Early Christian Hospitality in Context: Three Christian Distinctives that Extended and Transformed Contemporary Mediterranean Hospitality*, een artikel op Internet, op te zoeken via zoekwoorden uit de titel. Auteur onbekend.

DE SACRAMENTEN

DE INSPIRATIE VAN HET OOSTERS CHRISTENDOM

Didaskalón – Leerhuis op Kasteel Hernen 2019

In dit leerhuis van winter 2019 worden de sacramenten (Doopt, Eucharistie, Ziekenzalving etc) behandeld, zoals men die viert in het oosters christendom.

Kernwoorden hierbij zijn:

Godsontmoeting – inspiratie – oecumene. We lezen samen relevante teksten uit de Bijbel, van oosterse kerkvaders zoals Cyrillus van Jeruzalem, Efre

Ethiopische myronzalving tijdens een dienst in Nederland.

de Syriër, Johannes Chrysostomus e.a., en uit de liturgieën van Kopten, Syriërs, Armeniërs, Grieks-orthodoxen, enz. We leggen op beknopte wijze links zowel naar de joodse wortels van de sacramenten als naar de praktijk ervan in het protestantisme en het westers katholicisme. Over dit alles spreken we samen. Als leerproces en tot eigen verdieping.

In de winter van 2019 vinden drie dagbijeenkomsten plaats:

Vrijdagen 18 januari, 15 februari en 15 maart 2019. Tijd: 10.45-16.15 uur. Er is een facultatief bezoek aan een dienst in een oosterse geloofsgemeenschap in het voorjaar. Kosten voor deelname, inclusief reader, koffie, thee en lunches: €75.

Kerkbezoek extra kosten: €10.

Locatie: A.A. Brediusstichting, Kasteel Hernen, Dorpstraat 40, 6616 AH, Hernen (gem. Wijchen).

Inleider: Leo van Leijsen, medewerker Oosterse Kerken, Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Medegespreksleider: Victoria van Aalst, directeur A.A. Brediusstichting.

Informatie en inschrijving: 0487-531387 of brediusstichting@hetnet.nl

NB: Dit Leerhuis werd al eerder aangeboden in Den Bosch, najaar 2017.

Byzantijnse liturgie XXIV:

Jacobusliturgie

Naast de regelmatig gevierde Goddelijke Liturgie van Johannes Chrysostomus en de wat minder vaak gecelebreerde Basiliusliturgie bestaat er in de Byzantijnse liturgische traditie de zogeheten “Goddelijke Liturgie van Jacobus, de Godsbroeder” (broeder des Heren). Deze wordt op verschillende plekken in de oosterse Orthodoxie maar ook bij de Grieks-katholieken gevierd, in toenemende mate. De Jacobusliturgie stamt uit het Palestina van de 4^e en 5^e eeuw. Ze werd binnen de Byzantijnse kerk vooral gevierd in de patriarchaten Jeruzalem en Antiochië, maar in mindere mate ook wel daarbuiten. Toen na het jaar 1000 de Griekse patriarchaten van Jeruzalem en Antiochië geleidelijk aan de ritus van Constantinopel overnamen, raakte de Jacobusliturgie daar in onbruik en werd ze er alleen nog op grote feesten gevierd, totdat ze op een gegeven moment volledig verdween.

Met de gedrukte uitgave van de Jacobusliturgie in Parijs in 1560, niet bedoeld als liturgische tekst maar in het kader van de katholieke polemiek met de protestanten, wordt er weer bekendheid gegeven aan de Jacobusliturgie, ook in het Oosten. Op de Ionische eilanden onder Venetiaanse heerschappij gaat men zelfs de Jacobusliturgie weer vieren. In 1886 komt er een herziene uitgave van de Jacobusliturgie door de Grieks-orthodoxe aartsbischop van het Ionische eiland Zakynthos, waar de liturgie ook weer werd gevierd. Zo is

niet op grond van een ononderbroken levende traditie maar op grond van de uitgegeven teksten de Jacobusliturgie aan een ‘tweede leven’ begonnen. Er volgen meerdere tekstuitgaven in het Grieks en ook in het Kerkslavisch. In de Russische traditie wordt de Kerkoslavische Jacobusliturgie op muziek gezet en als zodanig gevierd.

De Jacobusliturgie heeft andere, soms ook langere gebeden dan de Chrysostomus- en de Basiliusliturgie. Dat is het meest zekere aan deze Jacobusliturgie. Men ontvangt verder doorgaans bij de communie eerst het eucharistisch brood in de mond en men drinkt meteen erna van de kelk. Vaak bidt de diaken de litanieën richting het volk. Er is bij de uitvoering her en der verschil in de liturgische tekst zelf en in de interpretatie van de precieze volgorde van de tekst. Nergens staan verder in de oude handschriften de precieze handelingen van deze liturgie beschreven. Die werden immers als bekend verondersteld. Dit onderdeel is thans dus noodgedwongen overgelaten aan de moderne uitvoerders ervan.

Hier bestaan wel tradities, maar die zijn relatief jong, stammend uit de periode van het ‘tweede leven’ van de Jacobusliturgie.

Die tradities van uitvoering lopen onderling ook uiteen. Op video’s op YouTube kan men de verschillen zien. In de ene traditie (bv. Russisch-orthodoxe) wordt de Jacobusliturgie richting het Oosten gecelebreerd achter de iconostase, in de an-

Deze Arabische oosters-orthodoxe bisschop viert de Jacobusliturgie aan een altaartafel vóór de iconostase en met zijn gezicht naar de gelovigen gekeerd (versus populum).

dere (Antiocheens-orthodoxe) aan een altaartafeltje vóór de iconostase en met het gezicht naar het gelovige volk. Zoals men denkt dat het ooit in Jeruzalem geweest is. In de ene traditie (Antiocheens-orthodoxe) draagt de voorgaande bisschop zijn gewoontelijke bisschopsgewaad, in een andere traditie (Russisch-orthodoxe) kan hij in plaats van de traditionele sakos een voor en achter afhangend priestergewaad dragen. Zo manifesteert zich in de gerevitaliseerde Jacobusliturgie tegelijkertijd de veelvormigheid waarmee de verschillende kerken van de Byzantijnse traditie zich van elkaar onderscheiden.

Leo van Leijsen

Antiocheens-orthodoxe video:
<https://www.youtube.com/watch?v=kOKoJ57ABVc>

Russisch-orthodoxe video:
<https://www.youtube.com/watch?v=RX23jIhacCO>

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

